

Bloeiende en bloedende steden

Opkomst en ondergang van steden in de Nederlanden

<i>In het kort</i>	Leerlingen bestuderen in groepjes een groot aantal beeld- en tekstbronnen (primair en secundair) bij de opkomst, bloei en ondergang van verschillende steden in de Lage Landen tussen 1050 en 1700. De les dient als afsluiting van de historische context Steden en burgers.
<i>Niveau</i>	Klas 5 / 6 VWO
<i>Beginsituatie</i>	De historische context Steden en burgers in de Lage Landen, 1050-1700 is behandeld.
<i>Tijdsduur</i>	Eén lesuur van ca. 50 minuten
<i>Doelen</i>	<ul style="list-style-type: none">- Leerlingen maken kennis met diverse bronnen bij de historische context Steden en burgers;- Leerlingen kunnen informatie ordenen en beoordelen op bruikbaarheid;- Leerlingen kunnen in bronnen kenmerken van bloeiende steden herkennen;- Leerlingen kunnen uitleggen welke omstandigheden hebben bijgedragen aan de opkomst, bloei of neergang van steden in de Lage Landen;- Leerlingen kunnen de opkomst, bloei en neergang van Atrecht, Brugge, Antwerpen en Amsterdam met elkaar vergelijken;- Leerlingen kunnen een onderzoeksvraag beantwoorden op basis van gegeven bronnen;- Leerlingen ervaren het nut van historische kennis om bronnen te kunnen plaatsen.
<i>Voorbereiden</i>	<ul style="list-style-type: none">- Print voor elk groepje (2 tot 4 leerlingen) de bronnen, knip ze los en doe ze in een envelop. Plak de instructie op de envelop.- Kopieer per groepje het werkblad.- Zet de tafels in twee- en viertallen.
<i>Globale lesopbouw</i>	<ul style="list-style-type: none">- Introductie (ca. 5 minuten)- Ronde 1 (ca. 10 minuten): overzicht creëren, bronnen sorteren- Ronde 2 (ca. 25 minuten): onderzoeksvragen beantwoorden- Ronde 3 (ca. 10 minuten): voortzetting ronde 2 + vragenblad- Na ronde 1 en 3 volgt een klassikale tussen-/nabespreking
<i>Differentiatie</i>	<p>De opdracht biedt ruimte voor formatieve evaluatie en differentiatie:</p> <ul style="list-style-type: none">- Leerlingen merken hun kennishiaten op.- Door in de begeleiding door te vragen naar specifieke begrippen, foto's en/of keuzes, beheersen leerlingen de stof beter én krijg je informatie voor de nabespreking.- Alle leerlingen komen verder op hun niveau: zwakke leerlingen snappen gebeurtenissen en begrippen beter (door herhaling en nieuwe voorbeelden), terwijl sterke leerlingen hun kennis verdiepen (door analyse en evaluatie van het bronmateriaal). <p>De opdracht is eenvoudig aan te passen en aan te vullen:</p> <ul style="list-style-type: none">- Voeg bronmateriaal toe over de eigen stad.- Laat iedere groep zich in één stad specialiseren.

Bloeiende en bloedende steden - docentinstructie

Opkomst en ondergang van steden in de Nederlanden

Over de opkomst van steden in de Lage Landen is veel bronmateriaal (online) beschikbaar. Aan de hand van dit materiaal kun je de opkomst en neergang van steden illustreren. Voor deze les is een groot aantal bronnen onder elkaar gezet zonder verder een selectie op bruikbaarheid of representativiteit te maken: dat is aan de leerlingen. De les is bedoeld als afsluiting van de historische context Steden en burgers in de Lage Landen, 1050-1700. De drie leidende vragen zijn behandeld en de opkomst en ondergang van Atrecht, Brugge, Antwerpen en Amsterdam zijn besproken. Eventueel is het mogelijk om de les in twee delen te doen, zodat leerlingen langer met het bronmateriaal bezig zijn.

Uitvoering en instructie

Vertel leerlingen dat je een enorme berg bronmateriaal hebt verzameld om de soms 'droge' historische context kleur te geven. Maak expliciet dat het niet je verwachting is dat ze in één les alle bronnen perfect analyseren en gebruiken – daarvoor zijn het er te veel – maar dat ze kennismaken met historisch bronmateriaal en oefenen met historisch handwerk. De opdracht hoeft niet per se 'af', maar is bedoeld om verder te komen met het begrip van de stof en om te oefenen met het interpreteren van verschillende soorten bronnen. Laat leerlingen zichzelf inschatten: wie zichzelf een geschiedenisnerd vindt, gaat in een tweetal werken, wie zichzelf meer als beginner ziet, kiest een groepje van 4.

Ronde 1

Laat leerlingen pen, papier, markeerstiften en alles wat ze nodig (denken te) hebben voor hun onderzoek erbij pakken. Deel de envelop met de bronnen uit. Vertel dat er bronnen in zitten over de vier in de context genoemde steden en dat sommige bronnen over meerdere steden gaan. Stap 1 is orde in de chaos proberen te scheppen en overzicht over het bronmateriaal te krijgen. De in de context genoemde steden zijn dikgedrukt in de bronnen om deze stap behapbaar te maken. De meeste groepen zullen uit zichzelf al de taken verdelen en elk lid een stad toewijzen, maar sommige moeten op het goede spoor gezet worden. Meld aan het begin dat je na ongeveer 10 minuten de les kort stillegt om te bespreken hoe de verschillende groepen het aanpakken.

Eerste tussenbespreking

Vraag verschillende groepen wat ze opvalt aan het materiaal, hoe ze de opdracht aanpakken en waarom ze dat zo doen. Benoem verschillen tussen de aanpak: de een maakt vier stapels, de ander markeert de kernwoorden of -zinnen, weer een ander maakt notities in het schrift of verdeelt de taken. Maak in deze (korte) bespreking duidelijk dat ze van elkaars aanpak kunnen leren en dat planmatig werken sneller overzicht oplevert dan als een kip zonder kop bronnen te bekijken.

Ronde 2 en 3

Laat leerlingen nog een paar minuten doorgaan op de ingeslagen weg, help ze eventueel op een gestructureerder spoor. Vraag hoe ze het aanpakken, stel vragen bij (lastigere) bronnen en help waar nodig. Wanneer je de indruk hebt dat een groep daaraan toe is, geef ze het vragenblad (in elk geval de eerste 4 vragen). Doe dit liever te vroeg dan te laat, zodat het tempo in de les blijft. Dit (of een deel ervan) kan ook als huiswerk worden opgegeven.

Nabespreking

De klassikale nabespreking kun je inhoudelijk aanpakken door een aantal van de vragen te bespreken. Hierbij ligt de nadruk op argumentatie. Vraag leerlingen op elkaar te reageren en hun antwoord te onderbouwen met andere bronnen. Bij een procesgerichte nabespreking ligt de nadruk op de succesfactoren bij een dergelijke (grote) opdracht. Vraag leerlingen wat werkte of juist niet in de aanpak en hoe ze een dergelijke opdracht in het vervolg zouden aanpakken.

Bloeiende en bloedende steden – instructie

Opkomst en ondergang van steden in de Nederlanden

Deze envelop bevat veel informatie over vier steden in de Nederlanden: Atrecht, Brugge, Antwerpen en Amsterdam. Het zijn zowel primaire als secundaire bronnen. Aan de hand van die informatie formuleer je in je groepje een antwoord op de hoofdvraag:

Wat verklaart de opkomst en het verval van steden in de Nederlanden tussen 1000 en 1700?

Dit doe je door de informatie eerst goed te bestuderen, met elkaar te bespreken en te ordenen. Vervolgens bespreek je de deelvragen. Als je denkt dat je klaar bent om je antwoorden te geven, krijg je het vragenblad om je antwoorden op in te vullen. Let erop dat je al je antwoorden daarbij natuurlijk moet onderbouwen aan de hand van de bronnen!

Deelvragen:

1. Aan welke **kenmerken** kun je een stad in bloei (in het algemeen) herkennen?
2. Waaraan kun je de **bloei** van Atrecht, Brugge, Antwerpen en Amsterdam herkennen?
3. Wat zijn de **bloeiperiodes** van Atrecht, Brugge, Antwerpen en Amsterdam?
4. Welke **factoren** dragen bij aan de opkomst en neergang van steden als economisch centrum?

Bloeiende en bloedende steden – vragenblad

Opkomst en ondergang van steden in de Nederlanden

Beantwoord na het bestuderen van de bronnen de onderstaande vragen. Onderbouw je antwoord steeds met één of meerdere bronnen.

1. Geef per stad aan wanneer de bloeiperiode plaatsvond en hoe je dat herkent. Kies ook voor elke stad de bron die het absolute hoogtepunt weergeeft:

a. **Atrecht:**

Te herkennen aan:

.....

Te zien in de volgende bronnen:

Absoluut hoogtepunt: bron, want

.....

b. **Brugge:**

Te herkennen aan:

.....

Te zien in de volgende bronnen:

Absoluut hoogtepunt: bron, want

.....

c. **Antwerpen:**

Te herkennen aan:

.....

Te zien in de volgende bronnen:

Absoluut hoogtepunt: bron, want

.....

d. **Amsterdam:**

Te herkennen aan:

.....

Te zien in de volgende bronnen:

Absoluut hoogtepunt: bron, want

.....

2. Al tussen 1100 en 1300 overvleugelen Vlaamse steden Atrecht als handelscentrum. Uit welke bron(nen) kun je opmaken dat Brugge pas eind 14e eeuw dé Vlaamse handelsstad wordt? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

3. Door welke factoren is elk van de steden zijn vooraanstaande positie weer kwijtgeraakt? Geef ook aan in welke periode dit plaatsvond.

a. Atrecht:

Te zien in deze bronnen:

b. Brugge:

Te zien in deze bronnen:

c. Antwerpen:

Te zien in deze bronnen:

d. Amsterdam:

Te zien in deze bronnen:

4. Wetenschappers onderscheiden verschillende factoren die bijdragen aan de opkomst en ondergang van steden als (economische) centra. Leg uit hoe je de volgende soorten factoren terugziet in de bestudeerde bronnen.

a. Economische factoren:

b. Sociale factoren:

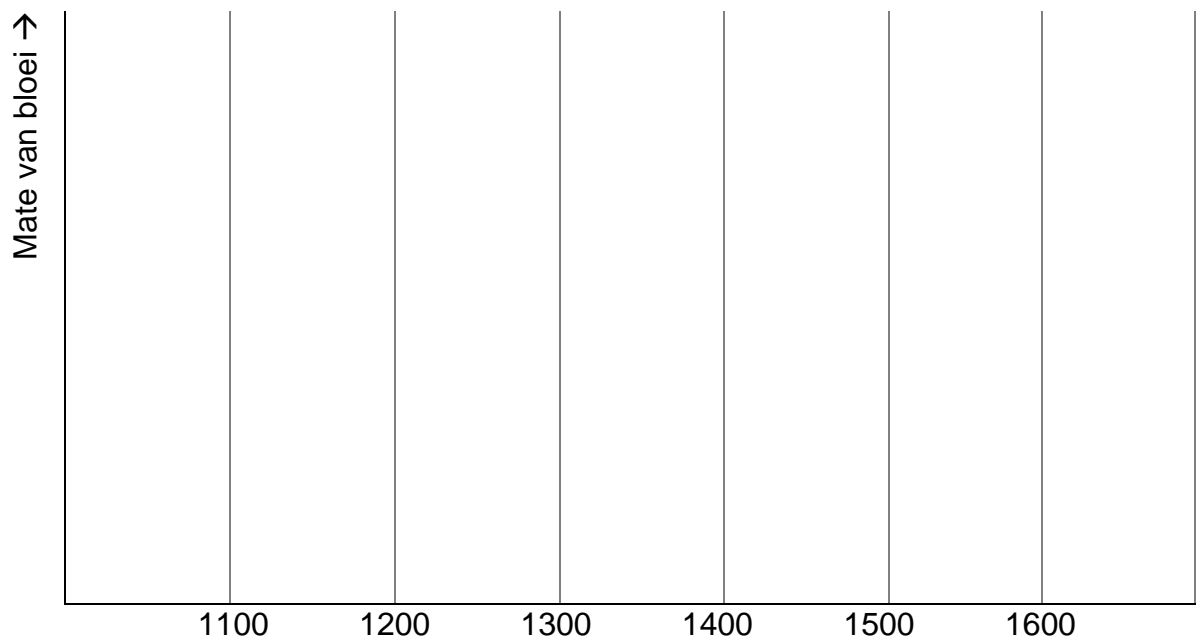
c. Geografische factoren:

d. Militaire factoren:

e. Politieke factoren:

f. Cultureel-mentale factoren:

5. Maak een grafiek waarin je de opkomst, bloei en ondergang van de vier steden weergeeft. Teken voor elk van de vier steden een lijn die snel of langzaam stijgt (groei) tot het hoogtepunt (bloei) en vervolgens snel of geleidelijk daalt (verval).

6. Examenvraag (2023-I, 7): In 1301 zou de Franse koningin Johanna tijdens een bezoek aan Brugge zich hebben geërgerd aan de 'onmatige pracht en praal van de Brugse vrouwen' en hebben uitgeroepen: "Ik dacht dat alleen ik koningin was en ik vind er hier honderden." De koningin geeft met haar uitroep kritiek op een verandering in de levensstijl van de Brugse patriciërs in de late middeleeuwen. Geef aan dat de kritiek van de koningin een **politieke** en een **sociale** achtergrond had. (2p)

.....
.....
.....
.....
.....

7. Examenvraag (2023-II, 8): In april 1550 protesteerde het stadsbestuur van Antwerpen tegen een verordening van Karel V. In deze verordening stond dat het drukken en bezitten van ketterse boeken en het bijwonen van ketterse bijeenkomsten met de dood moest worden bestraft. Het stadsbestuur vreesde dat de economie van Antwerpen zou lijden onder deze maatregelen. Het onderhandelde succesvol met de vertegenwoordiger van Karel V over een meer gematigde verordening waarin "onze kooplieden en ingezetenen zouden blijven bij hun oude vrijheden en voordelen". Geef aan:

- dat het stadsbestuur uitging van particularisme, en
- waarom het stadsbestuur verwachtte dat de economie van Antwerpen zou lijden onder de verordening van Karel V.

.....
.....
.....
.....
.....

8. Examenvraag (2022-I, 5): Een anekdote: Vanaf 1252 verleende gravin Margaretha II van Vlaanderen privileges aan kooplieden uit Duitsland, Frankrijk en Spanje. De kooplieden mochten zich in de stad Brugge vestigen, betaalden minder tol, mochten huizen in de stad kopen en tegen gunstige voorwaarden kelders en pakhuizen huren. De poorters van Brugge verzetten zich aanvankelijk tegen haar besluit die privileges te verlenen. Licht deze anekdote toe door:

- aan te geven welke economische verandering Margaretha in Brugge bevorderde met het verlenen van de privileges en
- te beredeneren welk **economisch** en welk **politiek** bezwaar de poorters van Brugge hadden tegen het verlenen van de privileges.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Bron 1 Handelsstad Antwerpen

“Vanaf 1498 brachten de Portugezen de specerijen die ze importeerden niet meer naar Lissabon, maar naar **Antwerpen**. **Brugge** en **Antwerpen** onderhielden beide zeer nauwe handelsbetrekkingen met het wol exporterende Engeland, de Franse graanmarkten en het Duitse achterland. Er woonden talloze kooplieden van verre.”

Fragment uit Maarten Prak, *Stadsburgers* (2019).

Bron 2 Ruzie in Holland

“De stad Gouda heeft aan het einde van de vijftiende eeuw (1492) niet gearzeld om militaire actie te ondernemen tegen de werf die door Leiden, Haarlem en **Amsterdam** was opgezet om via een kanaal en sluizen een alternatieve route door centraal-Holland te bouwen. Daardoor zou de traditionele route gecontroleerd door Gouda worden omzeild.”

Bron 3 Koopman Timback

“De **Antwerpse** koopman Gerard Timback controleerde in de zestiende eeuw een relatief uitgebreid productie- en handelsnetwerk waarbij in 's-Hertogenbosch geproduceerde spelden in Engeland aan de man werden gebracht. De grootste winsten waren voor Timback; voor de feitelijke producenten die van hem afhankelijk waren was armoede vaak troef.”

Fragment uit Anne-Laure van Bruaene, Bruno Blondé en Marc Boone (red.), *Gouden Eeuwen: stad en samenleving in de Lage Landen (1100-1600)*.

Bron 4 Amsterdam maakt zich los uit het netwerk

“Toen omstreeks 1600 de politieke grens tussen de Zuidelijke Nederlanden en de Republiek geleidelijk aan vast kwam te liggen, verzelfstandigde het **Amsterdamse** netwerk. De overgang van de ‘moedernegotie’ (graan) naar de zogenaamde *rich trades* (de zeer winstgevende handelsroutes van Amsterdam met het verre oosten, de Levant en de nieuwe wereld) werd gemaakt. De meer op nijverheid georiënteerde steden in en rond Holland (Haarlem, Leiden, Delft, Gouda, Utrecht) stapten mee in de groei.”

Bron 5 Brief van Karel de Stoute aan de Staten van Vlaanderen (ca. 1475)

“Ik zal vorst blijven zolang Hij wil, want God heeft mij de macht en de middelen gegeven, die ik u ontraad te beproeven. Ik heb liever dat gij mij haat dan veracht, want ter wille van uw privileges, die toch niets waard zijn, zal ik me noch van mijn stuk laten brengen, noch iets laten gebeuren ten koste van mijn hoogheid en heerschappij. Ik ben immers machtig genoeg om iets dergelijks te weerstaan.”

Bron 6 Bevolkingsomvang van verschillende steden (schattingen)

Gent	Brugge	Antwerpen	Amsterdam	Utrecht
1300: 65.000	1300: 45.000-60.000	1325: 10.000	1300: 1.000	1300: 6.000
1350: 50.000	1350: 35.000	1374: 5.000	1400: 3.000	
1400: 60.000		1440: 20.000		
		1500: 50.000	1500: 14.000	1500: 20.000
	1600: 35.000	1560: 100.000	1557: 35.000	1557: 35.000
	1700: 38.000	1699: 67.000	1688: 200.000	1700: 30.000

Bron 7 Keuzevrijheid

“In opeenvolgende fasen van de Europese geschiedenis tussen ongeveer 1000 en 1800 waren achtereenvolgens Italië, de Nederlanden en Engeland in economisch opzicht de verst gevorderde gebieden – daar is iedereen het over eens.

De concurrentie tussen duizenden steden en tientallen staten bood de Europese bevolking een overvloed aan keuzemenu's. De migratie van groepen kooplieden, eerst van **Brugge** naar **Antwerpen**, en vervolgens naar **Amsterdam**, onderstreept de mate waarin tijdgenoten een dergelijke keuzevrijheid wisten te waarderen en te benutten.”

Bron 8 Schepenen

“Schepenen waren de opstellers van het stadsrecht, maar moesten ook de naleving ervan afdwingen en bestraffen. Daarom is er meermaals en hevig gestreden om tot het bestuur van een stad te worden toegelaten.

Aanvankelijk waren schepenen vertegenwoordigers van de vorst die de rechtspraak in de stad dienden te verzekeren. Maar om de feitelijke alleenheerschappij van belangrijke families te beperken, hebben hun tegenstanders, al dan niet in een strategische alliantie met de vorst, de invoering van de zogenaamde ‘annaliteitsregeling’ gekregen. Het oudste spoor van een jaarlijkse vernieuwing van de schepenbank is te vinden in **Atrecht** in 1194, op een moment dat de Franse koning Filips II August steunde op de communes om zijn belangrijkste politieke tegenstander van het ogenblik, de graaf van Vlaanderen, te verzwakken.”

Bron 9 Graanhandel

“Gent had het stapelprivilege op de graanhandel via de rivieren Leie en Schelde. De meest verstedelijkte gebieden in de Nederlanden waren afhankelijk van deze invoer. De Gentse lobby van graanhandelaars en schippersgildes slaagde erin om – dankzij de sterke politieke positie van Gent in het graafschap Vlaanderen – graantransport en graanhandel grotendeels te monopoliseren.

Toen in de late vijftiende eeuw de invoer van Noord-Frans graan in het gedrang kwam en graan uit het Oostzeegebied belangrijker werd, verschoof het zwaartepunt van de graanbevoorrading naar **Amsterdam**. Ook hier kwam de graanhandel stilaan in de handen van een specifieke groep handelaren en transporteurs, die evenmin aarzelden om mogelijke concurrenten soms zelfs gewapenderhand uit te schakelen. De Hanze zou dit nog gaan ondervinden.”

Bron 10 Zelfstandige steden

“In Brabant was de macht van de centrale overheid aanvankelijk minder sterk, aangezien de graaf van Leuven, die in 1106 hertog van Neder-Lotharingen werd, en later de titel ‘hertog van Brabant’ aannam, slechts geleidelijk de grenzen van zijn macht en zijn territorium heeft uitgebreid.

Steden kwamen hiertegen meermaals in het verweer, zoals in 1194 toen **Antwerpen**, Brussel, Leuven, Tienen, Zoutleeuw, Lier, Nijvel, Gembloers en Geldenaken afspraken elke dienst aan hun hertog te weigeren indien hij gesloten verdragen overtrad.

Stedelijke zelfstandigheid was in de Zuidelijke Nederlanden dus een verworven recht en dat recht werd, samen met de erbij horende plichten, in de formule van een wederzijds contract vastgelegd.”

Bron 11 Ooggetuige van de Nederlandse Opstand in Amsterdam (1)

“Rond deze tijd werd alles steeds duurder. Men kocht een half vat boter voor 31 gulden, een pond kaarsen voor drie stuivers, een pond suiker voor zestien stuivers en het koren was zo duur dat het uiterst verwonderlijk was dat veel mensen nog eten konden vinden. Er waren daardoor ook veel sterfgevallen, zowel onder de geestelijkheid als onder de wereldlijken, maar vooral bij de beste en meest eerbare katholieken.

Op de 28e oktober werd binnen **Amsterdam** bij edict afgeroepen dat ieder verplicht was om een honderdste penning op te brengen. Dit vanwege de zeer zware lasten die de stad door al deze troebelen moest dragen, in het bijzonder om de soldaten die door de stad in dienst werden gehouden te betalen. Onder het gewone volk ontstond hierop grote onrust, zodat de goeden zeer bang werden voor verdere verwarring, want zij wisten maar al te goed dat de harten van de meesten snel geneigd zijn tot verkeerde en onheilige geuzerijen.”

Fragment uit Wouter Jacobszoon Maes, *'Ooggetuigenverslag van de troebelen'* (1579).

Bron 12 Beschrijving van Amsterdam

“Deze stad is een wonderlijke herberg en haven, waar men soms meer dan vijfhonderd schepen uit alle landen ziet aankomen. Maar het grootste deel daarvan bestaat uit Hollandse zeilschepen die eigendom zijn van de burgers van deze stad. Daarmee wordt hier op grote schaal handel gedreven, zodat **Amsterdam** de voornaamste koopmansstad is in al deze landen. Het is bijna ongelooflijk dat wanneer een van de genoemde vloten van twee- of driehonderd grote schepen hier aankomen, de inwoners zo rijk zijn dat zij zelf onmiddellijk alle goederen opkopen. Daardoor zijn de schepen gelost en ontladen binnen vijf á zes dagen en kunnen zij onmiddellijk naar huis varen.”

Fragment uit Ludovico Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden, anderssins gheenoemt Neder-Duytslandt* (1612).

Bron 13 Vrede van Münster

“Bij een staat die zo diep verankerd was in handelsbelangen is het niet verwonderlijk dat de steden gespist waren op staatszaken, zoals blijkt uit de standpunten van de Hollandse steden in de onderhandelingen over de Vrede van Münster, die na tachtig jaar oorlog een einde moest maken aan de Nederlandse Opstand. Die standpunten waren sterk gekleurd door hun economische belangen. Steden met een groot internationaal handelsnetwerk, met name **Amsterdam**, waren voorstanders van vrede. Steden die afhankelijk waren van bepaalde takken van nijverheid, meegebracht door immigranten en beschermd door importtarieven, vreesden de concurrentie van producenten in de Zuidelijke Nederlanden en kozen liever voor een voortzetting van de oorlog.”

Fragment uit Maarten Prak, *Stadsburgers* (2019).

Bron 14 Ooggetuige van de Nederlandse Opstand in Amsterdam (2)

“Op 4 maart begonnen de geestelijken en andere katholieken hun goederen te verzamelen en uit **Amsterdam** te versturen, vrezend dat ze beroofd en geplunderd zouden worden. Ik deed het zelf ook. Ik verstuurde mijn spullen naar Gouda, waar ik ze eerder met veel moeite en grote onkosten vandaan had weten te krijgen.

Op 12 maart werden in **Amsterdam** de oude vaandels van de katholieken gestreken en de vaandels van de geuzen daarvoor in de plaats opgericht. Hierdoor zijn veel ballingen uit de geuzensteden die hier zo lang verbleven hadden, de stad uit getrokken. Veel katholieken zagen dit en waren bevreesd voor verdere onderdrukking en terreur.

Op 17 maart verdwenen uit **Amsterdam** alle oorlogsapparaten, die in konvooi wegvoeren met alles wat het binnenvaren van de schepen had belet. Al meteen lag het Damrak weer helemaal vol met schepen, net als in de tijd toen deze beroering nog niet uitgebroken was.”

Fragment uit Wouter Jacobszoon Maes, ‘Ooggetuigenverslag van de troebelen’ (1579).

Bron 15 Beschrijving van Brugge

“**Brugge** is het enige handelscentrum in het hele Westen. Alle landen ontmoeten elkaar in deze stad en men zegt dat op sommige dagen meer dan 700 schepen de haven van **Brugge** verlaten. De stad is zeer dicht bevolkt, bezit fraaie huizen en straten, een actieve bevolking, mooie kerken en kloosters en goede hotels en herbergen. Op de markten en in de pakhuizen vindt men producten uit Engeland, Brabant, Holland, Zeeland, Duitsland, Bourgondië en landen rond de Oostzee. Al die landen beschouwen **Brugge** als hun haven en als de markt waar ze hun rijkdom aan producten kunnen verkopen. Ik zag er sinaasappelen en citroenen uit Castilië, zo vers, alsof ze pas geplukt waren. Maar ook fruit en wijn uit Griekenland. Ik zag er stoffen en specerijen uit Alexandrië en uit alle hoeken van de Levant, pelzen uit de streken rond de Zwarte Zee. Men vindt er alles uit Italië: brokaat, zijde, wapens, enz. In één woord: men vindt er in onbeperkte hoeveelheid alle goederen die in de wereld geproduceerd worden.”

Fragment van de Spaanse handelaar Pedro Tafur uit Cordoba, die rond 1440 verschillende handelsreizen door Europa maakte.

Bron 16 De Hanze in Brugge

“**Brugge** was in veertiende-eeuws Noord-Europa de belangrijkste haven en trok onvermijdelijk de aandacht van de kooplui uit het Duitse Rijk en andere regio's rond de Oostzee, verenigd in de Duitse Hanze. In 1358 diende de Hanze een klacht in bij het **Brugse** stadsbestuur over Engelse en Spaanse kapers, plaatselijke tollens, het gebrekkig functioneren van de waag en de inbeslagname van Duitse schepen om die in te zetten in de strijd tegen **Antwerpen**.

In hun *Claghe der Oosterlingen* eiste de Hanze vergoeding voor de schade die de leden hadden ondervonden en toen het **Brugse** stadsbestuur niet meewerkte, verplaatste de Hanze het *Kontor* naar Dordrecht, een veel kleinere haven op flinke afstand van **Brugge**. Pas toen **Brugge** extra privileges bood en een forse schadevergoeding van 24.600 gulden, keerde het *Kontor* in 1360 terug naar **Brugge**.”

Fragment uit Maarten Prak, *Stadsburgers* (2019) over een conflict tussen de Hanze en het stadsbestuur van Brugge.

Bron 17 Privileges van Brugge

“Wij laten weten dat onze burgemeesters, schepenen, hoofdmannen van de burgerij, dekens van de ambachten, zich in de naam van de hele stad **Brugge** nederig aan ons gezag hebben onderworpen. Ze vertelden ons dat onze stad van oudsher gebouwd is op handel en nijverheid, dat ze een stapelplaats is voor alle goederen die in Vlaanderen binnenkomen en dat ze daarvoor beroemd is tot in verre landen.

Dat onze voorgangers haar rechten, vrijheden, gunsten en privileges hebben geschonken met het oog op de bloei van de handel en met het oog op het feit dat deze handel niet alleen voor Brugge gunstig is, maar de hoeksteen vormt van onze eigen welvaart en die van Vlaanderen.

Onze voorgangers hebben haar die rechten ook geschonken, omdat de stad **Brugge** hun grote diensten heeft verleend in vaak moeilijke omstandigheden. Daarom hebben ze ons gevraagd de stad in haar rechten te bevestigen en haar nog meer voorrechten te schenken met het oog op de bloei, de luister en de welvaart van de stad **Brugge**.”

Uit een document uit 1477 waarin hertogin Maria van Bourgondië de privileges van Brugge bevestigt.

Bron 18 Gateway-steden

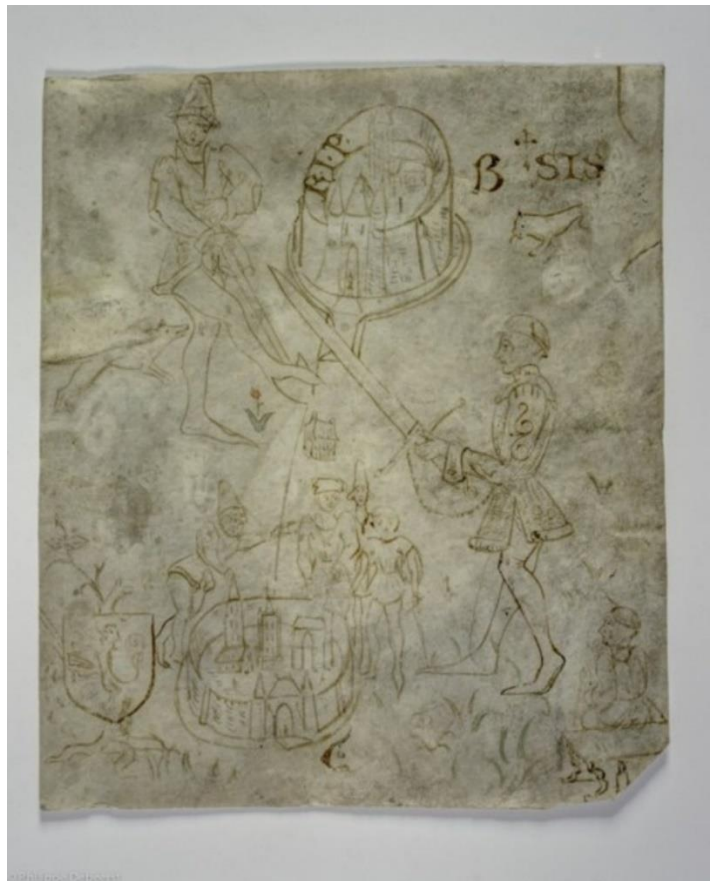
“Centraal in de handelsontwikkeling van de Lage Landen staat de *gateway*-stad, die fungeerde als schakel voor de uitvoer van producten uit het achterland en de aanvoer van producten waar in het netwerk zelf een tekort aan was. Vanaf de dertiende eeuw wierpen **Brugge** en in mindere mate ook Dordrecht zich op als zo'n knooppunt, **Antwerpen** deed dit vanaf de late vijftiende eeuw, en vanaf de zestiende eeuw nam geleidelijk ook **Amsterdam** die functies waar. Als poorten naar de buitenwereld, stonden gateway-steden aan de top van de commerciële hiërarchie. **Brugge** werd de markt voor het Nederlandse textiel en bepaalde zo de interne industriële en stedelijke netwerken tot in Artesië, Henegouwen, Brabant en Holland.

Gateway-steden groeiden uit tot concentratiepunten van kapitaal, vraag (buitenlandse kooplieden en de belangrijke thuismarkt), distributie van afgewerkte producten en grondstoffen, en *last but not least* kunde en kennis. Gezien het steeds hoogwaardiger karakter van de exportnijverheid werd *know-how* steeds belangrijker, zodat het geen verwondering hoeft te wekken dat **Brugge**, **Antwerpen** en **Amsterdam** als hiërarchisch hoofd van het stedelijk netwerk tegelijkertijd ook voorlopers waren in de ontwikkeling van luxe- en veredelingsnijverheden.”

Fragment uit Anne-Laure van Brauene, Bruno Blondé en Marc Boone (red.), *Gouden Eeuwen: stad en samenleving in de Lage Landen (1100-1600)*.

Bron 19 Concurrentie Brugge en Gent

In 1379 groef **Brugge** een kanaal om de stad met de rivier de Leie te verbinden. Gent, dat aan de Leie ligt, zou hierdoor inkomsten mislopen. De Gentse wevers en schippers zagen dit bovendien als een bedreiging van hun positie en bevoorradingszekerheid. Daarop brak een burgeroorlog tussen de twee steden uit, hier schematisch weergegeven op een perkamenttekening uit 1379-1382 waarop de twee steden en het kanaal te zien zijn. Het kanaal is als gevolg hiervan niet afgemaakt.

Bron 20 Grote Plein van Arras (Atrecht)

Het centrale plein in **Arras (Atrecht)** heette in de middeleeuwen het Marktplein. Het plein is in de 11e eeuw ontstaan. In de twaalfde eeuw werd het eerste stenen huis gebouwd en in de dertiende eeuw een hospitaal. In de veertiende eeuw kende **Atrecht** diverse markten, onder meer de al sinds 1030 vastgelegde zaterdagmarkt. Het oudste nog bestaande gebouw dateert uit de 15e eeuw (afbeelding rechts); de meeste overige gebouwen aan het plein zijn in de 17e eeuw gebouwd.

Bron 21 Begijnhof in Brugge

In 1244 werd in **Brugge** een begijnhof gesticht op een plaats waar al eerder vrome vrouwen woonden. De eerste begijnen waren, net als op andere plaatsen, meisjes van bescheiden komaf, die in de lakennijverheid werkten. Voor het behandelen van het laken was veel water nodig, zodat ze zich dicht bij een waterloop vestigden. Begijnen legden niet, zoals nonnen, een eeuwige gelofte af, maar bleven leken. Bij het complex, dat plaats bood aan honderden begijnen, hoorden ook een kerk en een ziekenhuis.

Bron 22 Het Atrechtse bakkersgilde

“De burgemeester en schepenen van het gilde van de bakkers zijn bij ons, schepenen van **Atrecht**, gekomen met de wens hun reglement te vernieuwen. Wij hebben het volgende goedgekeurd:

1. De bakkers komen jaarlijks op de dag van de heilige Remigius bijeen en kiezen hun burgemeester en schepenen. Zij leggen dan de eed af voor de schepenen van **Atrecht**, waarbij ze beloven hun gilde goed te onderhouden en goede waren te leveren tegen een redelijke prijs.
2. Niemand mag brood bakken of gebak maken voor de verkoop of een oven bezitten in het rechtsgebied van de schepenen van Atrecht als hij geen poorter van de stad is en lid van het bakkersgilde.
3. Niemand mag lid worden van het bakkersgilde als hij geen twee jaar bij een meester van het bakkersgilde in de leer is geweest.
4. De burgemeester van de bakkers mag alle bakkers en bakkerijen in de stad inspecteren. Als een bakker slecht brood levert, dan moet hij vijf *sous* boete betalen. De burgemeester van de bakkers neemt dan het brood in beslag en geeft het aan de armen.
5. Als iemand niet naar de begrafenis van een medebroeder gaat, dan betaalt hij vier *deniers*.”

Fragment uit het gildereglement van het Atrechtse bakkersgilde (1356).

Bron 23 De staalmeesters

Schilderij van Rembrandt uit 1662, gemaakt in opdracht van de keurmeesters van het **Amsterdamse** lakengilde die stukken laken – stalen – keuren die gildeleden hebben gemaakt.

Bron 24 Handelsstad Brugge

In de 12e eeuw kreeg **Brugge** een directe verbinding met de Noordzee doordat overstromingen en de Stormvloed van 1134 het Zwin hadden doen ontstaan. In plaats van getijdevaart konden de grotere schepen, vooral de kogge, nu tot dicht bij **Brugge** varen. De stad lag in het centrum van de Vlaamse lakenhandel en had sinds 1200 een jaarmarkt. In 1252 en 1253 gaf gravin Margaretha van Vlaanderen privileges aan Duitse kooplui uit Lübeck, Hamburg, Aken, Keulen, Dortmund, Münster en Soest, waarmee **Brugge** de stapelplaats werd voor deze kooplui. In 1323 kreeg **Brugge** van graaf Lodewijk II het stapelrecht. Halverwege de 14e eeuw werd het de voornaamste en vanaf 1447 de enige stapelplaats van de Hanze in de Nederlanden.

Brugge had zeewaarts een verbinding met Londen met het Stalhof als Hanzekantoor, maar ook de handel met het zuiden van Frankrijk (baaizout, wijn) en het Iberisch Schiereiland. Over land was er de verbinding met de handel van de Zuid-Duitse steden en de Italiaanse steden (kruiden, zuidvruchten zoals gedroogd fruit).

In de 15e eeuw verzandde het Zwin in toenemende mate. De Hanze probeerde de **Brugge** handel te beschermen door in 1442 alleen nog handel in **Brugs** laken toe te staan. Vanaf 1486 werd het Hanzekantoor in **Brugge** echter verkleind en in 1520 werd het naar **Antwerpen** verplaatst, dat aan de zandvrije Schelde lag.

Bron 25 Gildes in Atrecht

“De vroegste ambachten ontstonden wellicht op een bijna spontane manier doordat individuen die dezelfde economische activiteiten in mekaars nabijheid uitoefenden zich ook gingen verenigen. Zo treffen we in **Atrecht** rond 1100 al een vroege broederschap van ambachtslieden aan, maar vooral in de loop van de dertiende eeuw ontwikkelden deze associaties zich in de meeste grotere steden, en in de veertiende eeuw vervoegden de kleinere steden deze trend.

Gemeenschappelijke religieuze activiteiten, georganiseerde zelfhulp en naastenliefde en de organisatie van stedelijke milities per ambacht konden daarbij stimulerende factoren zijn. Maar ook het belang dat de handelaars er zelf bij hadden om de productie te controleren was een belangrijke stimulans. Toen vanaf de twaalfde eeuw Vlaamse en later in de dertiende eeuw ook Brabantse en zelfs Hollandse wollen lakens steeds meer de Europese markten zouden veroveren, nam de noodzaak aan regulering bovendien toe.

Deze strategie hield risico's in. De ambachtsgilden konden machtig worden en vroeg of laat zelfbestuur en een deel van de macht in het stadsbestuur opeisen, wat vanaf het einde van de dertiende eeuw ook effectief en vaak stormenderhand gebeurde.”

Fragment uit Anne-Laure van Bruaene, Bruno Blondé en Marc Boone (red.), *Gouden Eeuwen: stad en samenleving in de Lage Landen (1100-1600)*.

Bron 26 Koopmansgilden

“De bloeitijd van de koopmansgilden lag tussen de elfde en de zestiende eeuw. Door toename van het aantal transacties en verbetering van het betalingsverkeer was internationale handel een vanzelfsprekend verschijnsel geworden. Kooplieden lieten hun belangen nu behartigen door hun handelsagenten. Uit de opkomst en ondergang van de koopmansgilden in **Amsterdam**, **Antwerpen**, **Bilbao** en **Brugge** valt af te leiden dat de nog prille en flinterdunne markten juist in de beginfase van de heropleving van de internationale handel op instellingen zoals de gilden moesten steunen. Vanaf midden zeventiende eeuw is er een opmerkelijke daling van dit soort instellingen. Tegen die tijd hadden overheidsinstellingen veel van de taken overgenomen die voorheen de gilden op zich namen.”

Fragment uit Maarten Prak – Stadsburgers (2019).

“Door de steeds permanenter en grootschaliger worden handelsondernemingen die met agenten werkten, werd de noodzaak van groeperingen als koopliedengilden of die van makelaars-hosteliers als tussenschakels kleiner. In het zeventiende-eeuwse **Amsterdam** waren gilden zelfs helemaal afwezig.”

Fragment uit Anne-Laure van Bruaene, Bruno Blondé en Marc Boone (red.), *Gouden Eeuwen: stad en samenleving in de Lage Landen (1100-1600)*.

Bron 27 Schilderij rijke Antwerpenaren

Maerten de Vos, *Portretten van Antonius Anselmus, zijn echtgenote Joanna Hooftmans en hun kinderen Gillis en Joanna*, 1577. Portret van de rijke **Antwerpse** schepen Antonius Anselmus met zijn vrouw en hun twee kinderen. Na de val van **Antwerpen** in 1585 verhuisde de calvinistische familie naar Hamburg. Het portret toont de rijkdom en status van de geportretteerden, maar stelt familiewaarden centraal. Een opschrift bovenaan geeft de volledige gezinnsamenstelling weer en propageert het huwelijk als bron van geluk en welvaart.

Bron 28 De Opstand in de Zuidelijke Nederlanden

“In zekere zin lag het initiatief tot de Nederlandse Opstand bij de adel, maar deelname van de steden was van onmisbaar belang. In de Zuidelijke Nederlanden bood de Opstand een kans voor de stichting van min of meer autonomie calvinistische republieken in **Antwerpen**, Brussel, Gent en Mechelen.

Het belangrijkste motief van steden om de kant van de rebellen te kiezen, was de aanwezigheid van Spaanse troepen. Die waren namelijk niet alleen de instrumenten van een doelbewuste terreurpolitiek; vanwege de achterstallige soldij waren ze ook sterk geneigd tot plunderen. Voor een stad die eenmaal de kant van de rebellen had gekozen, was er geen weg meer terug, zoals in november 1576 bleek bij de plundering van **Antwerpen** die bekend kwam te staan als de Spaanse Furie en naar men beweerde (waarschijnlijk met overdrijving) het leven kostte aan 8000 inwoners, bijna 10 procent van de bevolking.

Begin 1579 ondertekenden de rebellerende steden en gewesten, waartoe ook **Antwerpen**, Gent en **Brugge** behoorden, een verdrag om hun inspanningen te bundelen. Deze Unie van Utrecht bleek later de grondslag van de Republiek der Nederlanden. De Zuidelijke Nederlanden kwamen weer onder Habsburgse heerschappij, nadat de Spaanse troepen zich in 1585 meester hadden weten te maken van **Antwerpen**. Hierdoor kwam een stroom van ongeveer 100.000 vluchtelingen uit Brabant en Vlaanderen op gang, vooral naar de opstandige gebieden in het noorden. Een welkome stimulans voor de economie van de kersverse republiek der Nederlanden.”

Bron 29 Elisabethgasthuis in Antwerpen

Het oudste ziekenhuis van **Antwerpen**, het Elisabethshospitaal, is in 1233 opgericht. Foto van de huidige staat.

Bron 30 Acte van Navigatie

“Ter versterking van de scheepvaart van deze natie, maakt dit Parlement bekend dat vanaf 1 december 1651 geen grondstoffen en producten uit Azië, Afrika of Amerika of de bijbehorende eilanden of van de Engelse overzeese gebiedsdelen zullen worden geïmporteerd in het Engelse Gemenebest of Ierland of enig ander gebied dat hiertoe behoort, in enig ander schip of schepen dan schepen die waarachtig en oprecht volledig in bezit zijn van de bevolking van dit Gemenebest; en waarvan de kapitein en matrozen voor het grootste deel ook onderdanen van dit Gemenebest zijn, op straffe van verlies van alle goederen die in weerwil van deze wet worden geïmporteerd; evenals van het schip (met alle tuigage, kanonnen en afwerking) waarin genoemde goederen vervoerd en geïmporteerd zullen worden.

Bovendien zullen geen grondstoffen of producten uit Europa en haar gebiedsdelen vanaf 1 december 1651 geïmporteerd worden in dit Engelse Gemenebest of Ierland of enig ander overzees gebiedsdeel dat hiertoe behoort, in schepen die niet waarachtig en oprecht volledig in bezit zijn van de bevolking van het land waar de grondstoffen of producten vandaan komen; op straffe van hetzelfde verlies van goederen en schepen zoals hierboven beschreven.

De inhoud van deze wet zal niet van toepassing zijn op zijde of zijdewaren die vanuit Italië naar Engelse gebieden zullen worden gebracht, maar het zal onderdanen van het Engelse Gemenebest zijn toegestaan deze producten in Engelse schepen vanuit Oostende, Nieuwpoort, Rotterdam, Middelburg, **Amsterdam** of enige andere haven in die regio te importeren.”

Fragment uit de Act of Navigation, een wet die het Engelse parlement in 1651 aannam. Deze wet ging onder meer ten koste van de winst die de Nederlandse VOC kon maken.

Bron 31 Belfort van Brugge

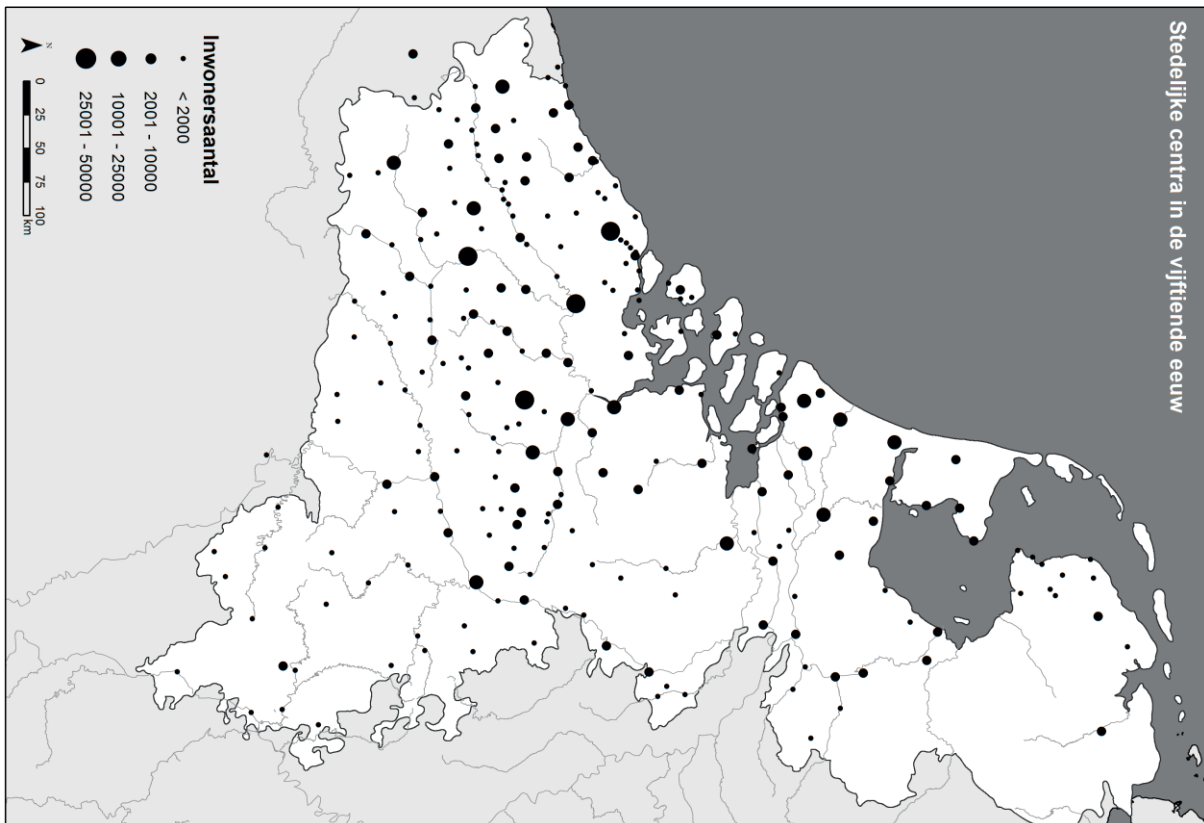
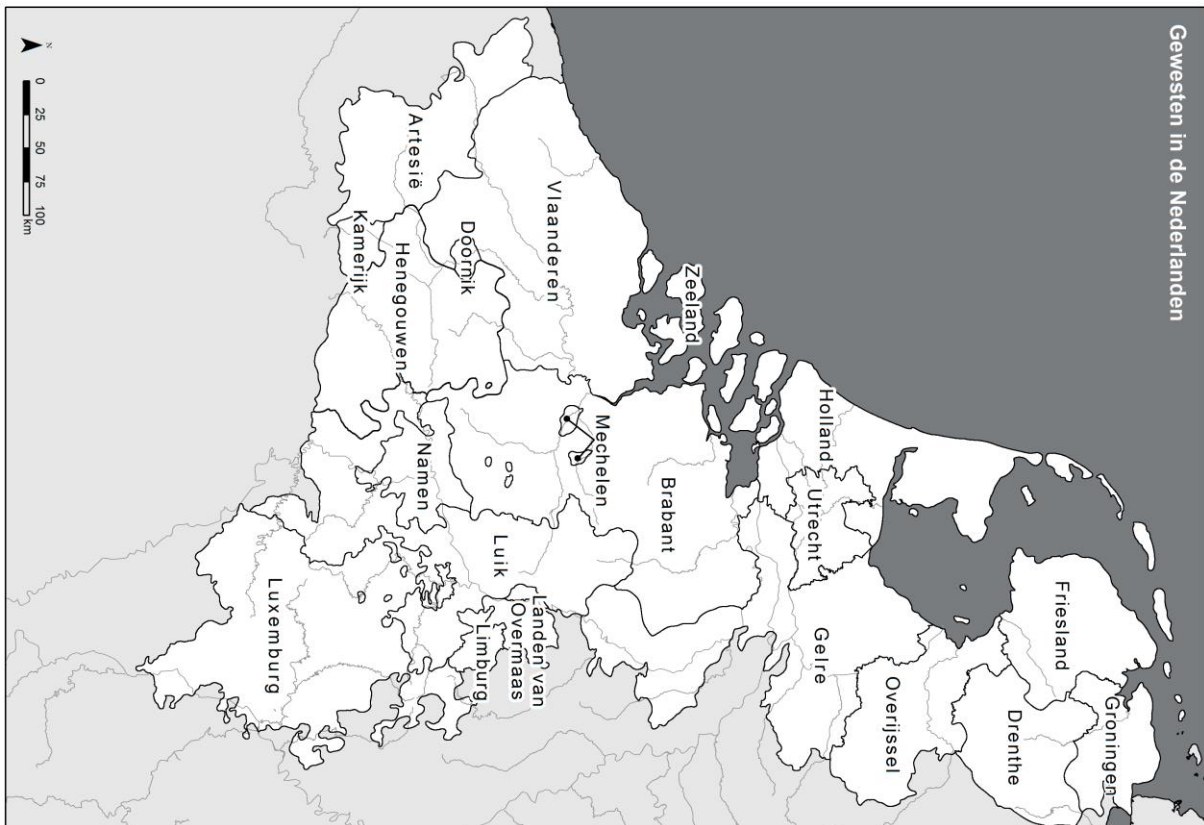
Op de plaats van het huidige belfort stond oorspronkelijk een aantal hallen voor wol- en lakenhandel. De handelselite in **Brugge** besloot rond 1240 om de houtbouw te vervangen voor een stenen complex en ook een belfort op te trekken in steen met een houten spits, als symbool van de stedelijke welvaart. De toren bevatte een schatkamer, het archief van de stadsrekeningen en functioneerde als zetel van de stadsschepenen.

In 1280 brandde het bovenste deel af en daarmee ging het archief van voor 1280 verloren. Dit zorgde ervoor dat er een apart stadhuis werd gebouwd op de Burg waar de meeste administratieve functies naartoe verhuisden. Rond 1291-1296 werd de toren hersteld met de twee onderste vierkante bouwdelen en een houten spits.

In de 15e eeuw werden de stadshallen verder uitgebreid en van 1483 tot 1487 werd het achthoekige gotische bovengedeelte gebouwd, ook met een houten spits. Door een blikseminslag in 1493 brandde dit bovenste gedeelte opnieuw af alsook de stadsklokken. Bij de herstelling werd een houten spits gebouwd. In 1741 brandde de torenspits opnieuw af en werd in 1753 hersteld, echter zonder torenspits. In 1822 kreeg de toren de huidige neogotische kroonafwerking in plaats van een spits.

Bron 32 De Nederlanden: gewesten en steden

Bron 33 Sint-Janshospitaal (Brugge)

Schilderij uit 1778 en recente foto van het Sint-Janshospitaal, dat in de 12e eeuw in **Brugge** werd opgericht. De meeste hospitalen werden in priv huizen gesticht, maar het Sint-Janshospitaal was een uitzondering. Het door de burgerij opgerichte hospitaal had uiteenlopende functies: het bestond uit een ziekenzaal, eetzaal, slaapzaal, keukens, opslagplaatsen, landbouwbedrijven, begraafplaats en kerk. Dergelijke grote hospitalen waren rijk en traden op als banken en beheerders van goederen van derden, zoals de bedelorden.

Bron 34 Paleis op de Dam

Het huidige Paleis op de Dam is oorspronkelijk tussen 1648 en 1665 gebouwd als stadhuis door de **Amsterdamse** regenten. Het was een plaats waar alle burgers in en uit konden lopen en waar gehandeld en recht gesproken werd. Schilderij van Gerrit Berckheyde: *Het stadhuis omstreeks 1670*.

Bron 35 Portretschilder Hans Memling

Hans Memling (circa 1440-1494) was een populaire portretschilder van de **Brugse** elite en van internationale handelaren in **Brugge**. Tientallen portretten van zijn hand zijn bewaard gebleven. Hieronder een portret van (vermoedelijk) een Italiaanse koopman met een Romeinse munt in zijn hand uit ca. 1480-1494.

Bron 36 Opkomst Antwerpen

“Grotere en beter controleerbare staatsverbanden maakten de langeafstandsroutes in de 15e eeuw voorspelbaarder en goedkoper. Daarvan profiteerden ook nu de jaarmarkten, vooral in Centraal Duitsland. De lagere bevolkingsdichtheid en de grote afstand tot de zeehavens maakten de jaarlijkse concentratie van vraag en aanbod daar nog rendabeler dan in het Westen.

In de Nederlanden profiteerden vooral de grote jaarmarkten van Brabant, georganiseerd in Bergen-op-Zoom en **Antwerpen**. Tijdens de Antwerpse Sinksenmarkt verlieten Italiaanse handelaars collectief **Brugge** om daar zaken te doen met andere partners. Dit droeg er sterk toe bij dat het zwaartepunt van de handel geleidelijk aan verschoof van **Brugge** naar **Antwerpen**.

In dezelfde periode zorgden enkele stormvloed (1375, 1404) voor de natuurlijke ‘uitbagging’ van de Westerschelde, wat **Antwerpen** dan weer toegankelijker maakte voor grotere zeeschepen. De Scheldestad kon echter nog heel wat andere troeven op tafel leggen. De stad lag relatief ver landinwaarts en ontsloot het Duitse achterland dat via **Brugge** moeilijker te bereiken was.

Gedurende korte tijd werd **Antwerpen** zo wellicht, veel meer dan **Brugge** een eeuw eerder, een echte centrumstad in de Nederlanden, een stad die door de concentratie van stedelijke functies qua bevolkingsomvang de andere steden in het netwerk domineerde en een constante *brain-drain* veroorzaakte in de omliggende steden. Maar ook **Antwerpen** werd voor bepaalde producten door andere netwerken bevoorrad: bijvoorbeeld voor Oostzeegraan door **Amsterdam** en voor wijn uit de Rijnstreek via Dordrecht.

(...)

Na de verovering van de **Antwerpen** door de Spaanse troepen van landvoogd Alexander Farnese in 1585, was het de beurt aan **Amsterdam** om zich te ontwikkelen tot het belangrijkste commerciële centrum in de Nederlanden.”

Fragment uit Anne-Laure van Bruaene, Bruno Blondé en Marc Boone (red.), *Gouden Eeuwen: stad en samenleving in de Lage Landen (1100-1600)*.

Bron 37 Oudst bekende kaart van de Nederlanden (1557)

Gedrukte kaart uit 1557, de oudst bekende topografische kaart van de Nederlanden. Het noordwesten staat linksonderaan; de plaatsnamen zijn in het Nederlands aangegeven.

Bron 38 Zicht op Amsterdam

Schilderij van Jacob van Ruysdael (1665-1670), 'Zicht op **Amsterdam** naar het IJ vanaf steigers rond de toren van het nieuwe **Amsterdamse Stadhuis**'.

Bron 39 Huis ter Beurze

Foto van het Huis ter Beurze aan het Beursplein (middelste gebouw), waar de **Brugse** patriciërsfamilie Van den Beurze sinds 1285 een herberg had. De familie is bekend als rijke herbergiers-, makelaars- en bankiersfamilie. Uit het herbergen van buitenlandse kooplieden ontstond een wissel- en geldhandel, wat in de veertiende eeuw leidde tot een koopmansbeurs (die trouwens niet in het gebouw plaatsvond, maar op straat). Hier werd onder meer in valuta en wisselbrieven gehandeld. Links het huis waar de ambassadeurs van de Italiaanse handelsstad Genua woonden.

Bron 40 Spaanse Furie in Antwerpen

Schilderij van de Spaanse Furie in **Antwerpen** (1576). De Spaanse furie trof vooral het platteland en enkele opstandige steden, waaronder **Antwerpen**, Mechelen, Zutphen en Naarden.

